

ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІДПРИЄМСТВА ТА ФАКТІВ ЇХ ЗМІНИ: МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

Здійснено порівняння існуючих підходів до послідовності проведення внутрішньогосподарського контролю операцій із забезпечення виконання та зміни зобов'язань підприємства та сформовано методика контролю обраного об'єкта з урахуванням перевірки обґрунтованості та правильності відображення в бухгалтерському обліку фактів зміни зобов'язань

Постановка проблеми. Ринкові умови господарювання в Україні зумовлюють нові зміни в здійсненні контрольної функції як зі сторони зовнішніх контролюючих органів, так і всередині підприємств різних організаційно-правових форм. Внутрішній контроль присутній на всіх стадіях і протягом усього часу реалізації управлінських рішень, є важливим елементом загальної структури управління підприємством і дозволяє керівництву шляхом здійснення нагляду, перевірок і спостереження за його господарською діяльністю переконатися, що остання проходить у відповідності до розробленої стратегії розвитку, прийнятої керівництвом маркетингової політики, інструкцій, інших нормативних документів та вимог діючого законодавства. З цього приводу Є.О. Кочерін зазначає, що чітко налагоджена контрольна діяльність дозволяє своєчасно покращувати систему управління, коригувати плани, удосконалювати звітність тощо [12, с. 4].

Ефективність контролю господарської діяльності, зокрема, операцій щодо виконання зобов'язань підприємства та фактів їх зміни залежить від раціональної його організації та чітко сформованої методики, яка передбачає наявність послідовного переліку етапів, методів та прийомів контролю та відповідного їх пакету розроблених робочих документів контролера для проведення внутрішньогосподарського контролю обраного об'єкта і базується на визначеному переліку систематизованих джерел інформації. Однак на сьогоднішній день методика внутрішньогосподарського контролю, яка б враховувала факти зміни зобов'язань за різних обставин, відсутня, що свідчить про актуальність та практичну значимість даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним основам методики господарського та внутрішнього контролю присвячені праці вчених І.А. Белобжецького [1], М.Т. Білухи [2], Ф.Ф. Бутинця [3], Б.І. Валуєва [4], Н.Г. Виговської [5], Є.В. Калюги [10], Є.О. Кочеріна [12], В.Ф. Максимової [14], В.М. Митрофанова [15], В.М. Мурашка [16], Л.В. Нападовської [18], В.П. Пантелєєва [19], Г.О. Соловійова [23], Л.В. Сотнікової [24], В.П. Суйца [25], В.О. Шевчука [27], А.А. Шпіга [28] та інших. Питанням послідовності проведення контролю виникнення та погашення зобов'язань підприємства приділяється увага таких вчених, як Н.І. Гордієнка [7], В.А. Єрофєєвої [9], Ю.Ю. Кочинєва [13], І.А. Налєтової [17], В.Я. Савченка [21], В.В. Скобари [22] та інших. Проте в цих працях не акцентовано увагу саме на послідовності проведення внутрішньогосподарського контролю фактів зміни зобов'язань та несвоєчасного їх виконання, важливість якої полягає у визначенні та підтвердженні реальної суми заборгованості підприємства та встановленні відповідності даних, відображених в укладених договорах, обліковій інформації, що й обумовлює актуальність обраного напрямку дослідження.

Метою дослідження є вивчення існуючих підходів до послідовності проведення внутрішньогосподарського контролю операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни з метою формування єдиної ефективної та адекватної сучасним умовам діяльності вітчизняних підприємств методики контролю обраного об'єкта.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зміст методики внутрішньогосподарського контролю операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни полягає у перевірці правильності оформлення та легітимності первинних документів з обліку даного об'єкта та відображення цих господарських операцій в системі облікових рахунків. Відмітимо, що контроль процесу виконання контрагентом наявних зобов'язань за договором має досить вагоме значення, і, на жаль, на практиці часто не здійснюється взагалі або ж проводиться не у правильному порядку. Даний контроль необхідний для своєчасного виявлення дефектів виконання зобов'язань, можливого їх виправлення та документального оформлення. Своєчасне виявлення факту невиконання зобов'язань дозволяє, з однієї сторони, адекватно оцінити дану ситуацію, а, з іншої сторони, у випадку продовження недобрсовісної комерційної поведінки контрагента – зменшити до мінімуму втрати підприємства.

З'ясовано, що методика внутрішньогосподарського контролю передбачає лише перевірку факту виконання зобов'язань суб'єктом господарювання, але не враховує можливості їх зміни за різних умов, зокрема, внаслідок надання та отримання знижок; укладання договору з валютним застереженням та укладання договору цесії; зміни осіб в зобов'язаннях; зміни зобов'язань засновників у засновницькому договорі, що й зумовлює необхідність її розробки в частині відображення та перевірки фактів зміни зобов'язань підприємства.

Задля формування дієвої методики внутрішньогосподарського контролю забезпечення виконання зобов'язань здійснимо узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних вчених щодо використання контрольних процедур на методичній стадії контролю (табл. 1).

Таблиця 1. Моніторинг послідовності контрольних процедур на методичній стадії внутрішньогосподарського контролю забезпечення виконання зобов'язань

№ з/п	Контрольні процедури методичної стадії внутрішньогосподарського контролю за виконанням зобов'язань	Автори						
		Вітевицька Н.С. [6]	Гордієнко Н.І. [7, с. 208-212]	Ерофеева В.А. [9, с. 490-503]	Кочинев Ю.Ю. [13, с. 258-259]	Налетова І.А. [17, с. 118-122]	Савченко В.Я. [21]	Скобара В.В. [22, с. 313-324]
		Порядковий номер процедури						
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Перевірка наявності та правильності оформлення (відповідності вимогам чинного господарського законодавства) та змісту (істотні умови) господарських договорів (купівлі-продажу, постачання продукції, на надання послуг та виконання робіт), які визначають права та обов'язки сторін	1	–	2	1	–	3	1
2	Контроль реальності та правильності відображення заборгованості в звітності	2	–	–	9	–	–	–

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
3	Оцінка реальності та повноти заборгованості (звертається увага на строки, обмеження використання ресурсів, можливість залучення додаткових джерел фінансування)	3	5	–	–	2	2	–
4	Встановлення дат і причин виникнення простроченої заборгованості, не проведення своєчасних розрахунків, наявності штучної заборгованості, повторного оприбуткування матеріалів та послуг	3	–	–	–	–	4	–
5	Перевірка наявності кредиторської заборгованості, щодо якої минув строк позовної давності	3	–	–	–	–	5	–
6	Оцінка стану внутрішнього контролю за розрахунками	4	–	–	–	–	–	7
7	Встановлення вірогідності (повноти й точності) реєстрації в обліку господарських операцій з надходження від постачальників (підрядників) матеріальних цінностей (робіт, послуг)	5	1	–	–	–	–	15
8	Перевірка оперативності реєстрації фактів надходження сировини, надання послуг, встановлення причин розбіжностей (якщо такі є) між датами здійснення господарських операцій і строками їхньої реєстрації в обліку, з'ясування характеру (разовий чи систематичний) таких фактів	–	2	–	–	–	–	–
9	Правильність визначення сум до сплати в рахунках-фактурах за матеріальні цінності	6	–	–	–	–	–	–
10	Перевірка рахунків-фактур за надані послуги (транспортні, споживання води та електроенергії, комунальні послуги, послуги зв'язку тощо)	7	–	–	–	–	–	–
11	Перевірка повноти, обґрунтованості та точності реєстрації документа в облікових регістрах	8	4	–	–	–	–	–
12	Перевірка оформлення первинних облікових документів з оприбуткування та поставки (рахунків, товарно-транспортних накладних, рахунків-фактур, розрахунково-платіжних документів) на предмет наявності усіх необхідних реквізитів, відповідності даним, вказаним в договорі	–	3	3	–	–	–	3
13	Перевірка розрахунків за невідфактурованими поставками	–	6	18	–	–	–	–
14	Перевірка розрахунків по векселях виданих і комерційних кредитах	–	7	19	–	–	–	–
15	Перевірка своєчасності пред'явлення претензій внаслідок порушення договірних зобов'язань	–	8	13	–	–	–	–
16	Виявлення своєчасності здійснених заходів щодо покриття нанесеного збитку, перевірка обґрунтованості претензій	–	8	14	–	–	–	–
17	Підтвердження законності списання претензійних сум	–	8	15	–	–	–	–
18	Перевірка правильності оформлення матеріалів за претензіями	–	8	16	–	–	–	–

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
19	Встановлення своєчасності відображення в обліку виданих авансів, зарахування авансу при отриманні матеріальних цінностей, відсутність перекриття заборгованості одного постачальника авансами, виданими іншому	-	-	17	-	-	-	12
20	Перевірка правильності розрахунку курсових різниць за кредиторською заборгованістю та відображення їх в обліку (при наявності розрахунків з постачальниками-нерезидентами)	-	9	-	-	-	-	13
21	Перевірка правильності здійснення розрахунків за імпорнтним контрактом залежно від умов поставки та списання на відповідні рахунки обліку і розподіл за призначенням митних зборів та податків	-	-	-	-	-	-	14
22	Визначення основних дебіторів та кредиторів та порядку розрахунку з ними	-	-	1	-	-	-	-
23	Перевірка факту проведення інвентаризації розрахункових операцій для підтвердження реальності сформованої дебіторської та кредиторської заборгованості	-	-	4	7	1	6	-
24	Проведення інвентаризації розрахункових операцій для підтвердження реальності сформованої дебіторської та кредиторської заборгованості	-	-	-	-	-	-	6
25	Перевірка та підтвердження своєчасності погашення та правильності відображення на рахунках обліку кредиторської та дебіторської заборгованості	-	-	5	-	-	-	-
26	Перевірка правильності оформлення та відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій, які здійснюються у рамках договору простого товариства	-	-	6	-	-	-	-
27	Перевірка правильності оформлення та відображення на рахунках бухгалтерського обліку розрахунків з дочірніми товариствами	-	-	7	-	-	-	-
28	Перевірка залишків засобів, зарезервованих за сумнівними боргами	-	-	8	-	-	-	-
29	Повнота, правильність та обґрунтованість формування та нарахування резерву сумнівних боргів та відображення даної інформації в обліковій політиці	-	-	9	6	3	-	8
30	Повнота та правильність використання резерву сумнівних боргів, встановлення способу його списання підприємством	-	-	10	-	-	-	9
31	Перевірка документального оформлення та своєчасності списання сумнівних боргів	-	-	-	-	-	-	10
32	Повнота та правильність відображення операцій по резерву сумнівних боргів в синтетичному та аналітичному обліку	-	-	11	-	-	-	-
33	Правильність формування резерву сумнівних боргів в податковому обліку	-	-	12	-	-	-	-
34	Своєчасність, правильність та обґрунтованість відображення у розрахунках з дебіторами та кредиторами сум заборгованостей покупців, замовників постачальникам, підрядникам	-	-	-	2	-	-	-

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
35	Обґрунтованість та правильність відображення в обліку зміни осіб в зобов'язаннях	-	-	-	4	-	-	-
36	Своєчасність та обґрунтованість списання дебіторської та кредиторської заборгованості	-	-	-	5	4	-	-
37	Правильність ведення аналітичного обліку розрахунків з дебіторами та кредиторами	-	-	-	8	-	-	-
38	Перевірка достовірності інформації за видами і строками кредиторської заборгованості	-	-	-	-	-	1	-
39	Перевірка подання штрафних санкцій постачальникам у разі порушення договірних зобов'язань, а також обґрунтованість нарахованих або отриманих сум штрафних санкцій (правильність списання сумнівних боргів)	-	-	-	-	-	7	-
40	Виявлення договорів, які можуть бути визнані недійсними	-	-	-	-	-	-	2
41	Встановлення наявності графіку документообороту, його дотримання	-	-	-	-	-	-	4
42	Перевірка організації збереження первинних документів, доступу до них	-	-	-	-	-	-	5
43	Підтвердження вартісної оцінки зобов'язань через встановлення правомірності та своєчасності відображення в обліку припинення цих зобов'язань, в т.ч. грошовими (безготівкова, готівкова) та негрошовими (зарахування взаємних вимог, видача векселя, бартер, уступка права вимоги тощо) формами розрахунків	-	-	-	-	-	-	11

Результаті дослідження процедур контролю щодо виконання зобов'язань суб'єктом господарювання відмітимо наявність розбіжностей у позиціях авторів відносно послідовності їх застосування. Дані відмінності у думках дослідників створюють додаткові проблеми у формуванні комплексного процесу контролю даного об'єкта. Так, вважаємо недоцільним починати перевірку операцій із забезпечення виконання зобов'язань суб'єкта господарювання зі встановлення вірогідності відображення в обліку господарських операцій з надходження від постачальників (підрядників) матеріальних цінностей (робіт, послуг) (Н.І. Гордієнко [7, с. 208-212]), перевірки факту проведення інвентаризації розрахункових операцій для підтвердження реальності сформованої дебіторської та кредиторської заборгованості (І.А. Налєтова [17, с. 118-122]) та з перевірки достовірності інформації за видами і строками кредиторської заборгованості (В.Я. Савченко [21]). Перш за все, суб'єктам внутрішнього контролю слід встановити факт наявності та детально вивчити зміст господарських договорів підприємства (постачання; купівлі-продажу; найму (оренди) земельної ділянки, будівлі або іншої капітальної споруди, транспортного засобу; ренти; прокату; підряду; про надання послуг; перевезення вантажу; доручення; комісії та ін.), які визначають права та обов'язки сторін, та визначити перелік основних кредиторів і порядок розрахунку з ними з метою виявлення недійсних договорів та неплатоспроможних контрагентів. "Ключовим ризиком в діяльності по закупкам та постачанню, відмічає О.Г. Корольов, є ризик вибору постачальника, який пропонує невігідні ціни або умови поставки. З метою мінімізації даного ризику використовується вибір постачальників на основі тендеру. До складу тендерної комісії можуть входити генеральний директор підприємства, фінансовий директор, головний бухгалтер, керівники підрозділів внутрішнього контролю та безпеки" [11, с. 159].

Наступним етапом слід виділити саме перевірку правильності документального оформлення оприбуткування та поставки товарно-матеріальних цінностей, виконання робіт, надання послуг на предмет несуперечності їх здійснення нормам чинного законодавства та положенням внутрішніх документів підприємства. На даному етапі увага контролера звертається на перевірку оформлення первинних облікових документів (рахунків, товарно-транспортних накладних, рахунків-фактур, розрахунково-платіжних документів) на предмет наявності усіх необхідних реквізитів; відповідності даним, вказаним в договорі. При здійсненні перевірки документального оформлення операцій із забезпечення виконання зобов'язань виникає ризик того, що первинні документи можуть бути не визнані в якості підтверджуючих, якщо виникнуть будь-які сумніви у правильності їх оформлення, а також їх складу та змісту. Можливість виникнення даного ризику зумовлює необхідність проведення попереднього контролю системи первинного обліку операцій із забезпечення виконання зобов'язань, що дозволить контролеру оцінити якість первинних документів та забезпечити достовірну підготовку до здійснення основних контрольних процедур.

З метою визначення реальної суми кредиторської заборгованості слід встановити порядок оцінки її повноти, встановити строки та причини виникнення простроченої заборгованості, несвоєчасне здійснення розрахунків, наявність штучної заборгованості, повторне оприбуткування матеріалів та послуг, наявність кредиторської заборгованості, щодо якої минув строк позовної давності (для підтвердження реальності кредиторської заборгованості контролер може розіслати листи кредиторам для підтвердження залишку), та сумнівної заборгованості.

Наступним кроком слід здійснювати перевірку правильності розрахунків за невідфактурованими поставками, векселями виданими, своєчасності пред'явлення претензій внаслідок порушення договірних зобов'язань (виявлення своєчасності здійснених заходів щодо покриття нанесеного збитку, перевірка обґрунтованості претензій, підтвердження законності списання претензійних сум, правильності оформлення матеріалів за претензіями), своєчасності відображення в обліку виданих авансів, зарахування авансу при отриманні матеріальних цінностей, відсутність перекриття заборгованості одного постачальника авансами, виданими іншому, правильності розрахунку курсових різниць за кредиторською заборгованістю та відображення їх в обліку.

Особливого значення набуває встановлення обґрунтованості та правильності відображення в обліку фактів зміни зобов'язань та причин їх зміни внаслідок надання та отримання знижок; укладання договору з валютним застереженням, договору цесії та операцій переведення боргу; зміни осіб в зобов'язаннях; створення резерву сумнівних боргів, який змінює балансову вартість дебіторської заборгованості, проте не змінює право вимоги кредитора; зміни зобов'язань засновників в засновницькому договорі; ще неукладеного договору, що стосується сфери планування поточної роботи підприємства щодо майбутніх джерел фінансування та майбутніх грошових потоків. Проаналізувавши навчальну літературу, визначили, що автори не пропонують окремим етапом перевірку обліку фактів зміни зобов'язань, лише в частині зміни осіб в зобов'язаннях визначив необхідність контролю Ю.Ю. Кочинев [13, с. 258-259].

Після цього здійснюється перевірка своєчасності та обґрунтованості списання та припинення зобов'язань (підтвердження вартісної їх оцінки), в т.ч. грошовими (безготівкова, готівкова) та негрошовими (зарахування взаємних вимог, видача векселя, бартер, уступка права вимоги тощо) формами розрахунків.

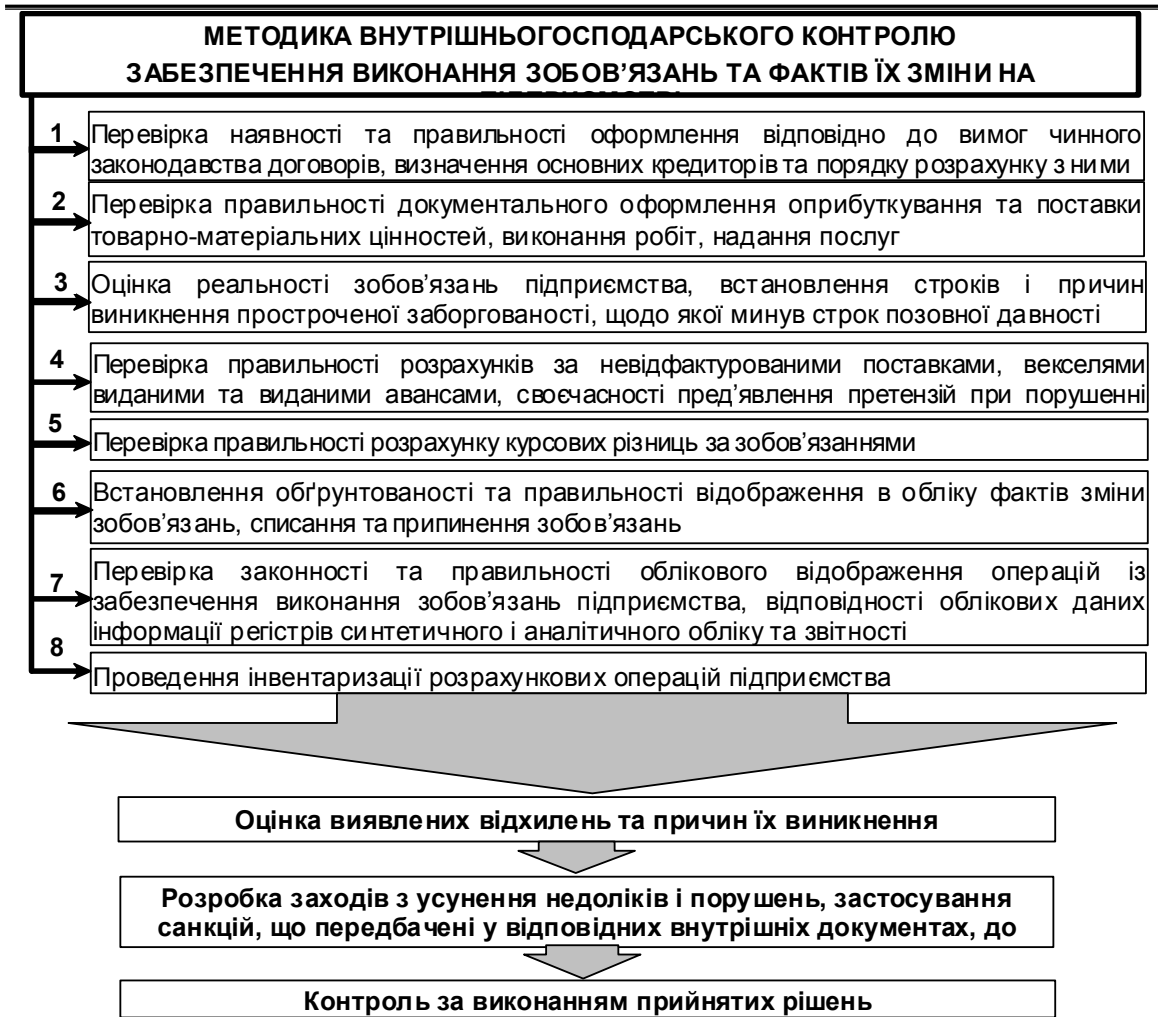
При припиненні зобов'язань шляхом зарахування взаємних вимог контролер встановлює, яким чином припинено зобов'язання – в односторонньому чи двосторонньому порядку, перевіряє наявність акту звірки розрахунків, правильність оформлення документа про проведення взаємозаліку, своєчасності відображення заборгованості в обліку.

При видачі векселя підприємством встановлюється дотримання форми векселя та правильність оформлення акту прийому-передачі векселя. У випадку, якщо підприємство видає власні векселя, аудитор аналізує дані в розрізі постачальників та підрядників, яким видані векселя, та строків їх оплати. За даними обліку аудитор визначає правильність обліку процента по векселю, сплаченого за відстрочку платежу. При укладанні договору міни (бартеру) контролер аналізує основні його умови (перехід права власності, рівноцінність товарів, які належать обміну), перевіряє правильність оцінки матеріальних цінностей, оприбуткованих підприємством в результаті обміну, відображення в обліку різниці між ціною, вказаною в договорі міни, та балансовою вартістю переданих матеріальних цінностей [22, с. 313-324].

Після встановлення реальної суми заборгованості за різними видами слід перевірити правильність її облікового відображення, відповідність облікових даних інформації реєстрів синтетичного і аналітичного обліку та звітності.

Останнім кроком методичної стадії є проведення інвентаризації операцій щодо виконання зобов'язань підприємства, необхідність якої полягає у виявленні за відповідними обліковими документами залишків заборгованості та детальній перевірці обґрунтованості сум, що обліковуються на цих рахунках, встановленні термінів виникнення зобов'язань на рахунках кредиторів, їх реальності та осіб, винних у пропущенні строків їх погашення. Дуже важливим є перевірка повноти та правильності оприбуткування товарно-матеріальних цінностей, випадків переоплат і недооплат, помилково занесених сум за неотримане майно або отримане від інших підприємств.

Виходячи з теоретичних основ процесу аудиту та досліджених підходів до послідовності проведення за операціями щодо забезпечення виконання та зміни зобов'язань та договірних відносин, ідентифіковано її основні етапи (рис. 1).

Рис. 1. Методика внутрішньогосподарського контролю операцій із забезпечення виконання та зміни зобов'язань підприємства

Систематизація та ранжування контрольних процедур методичної стадії контролю дозволить визначити основні етапи плану та програми внутрішньогосподарського контролю операцій із забезпечення виконання зобов'язань, враховуючи специфіку функціонування суб'єкта господарювання.

На методичній стадії контролю необхідно звернути увагу на типові викривлення в обліку операцій із забезпечення виконання зобов'язань підприємства та фактів їх зміни (порушення вимог щодо визнання зобов'язань; недотримання вимог щодо віднесення зобов'язань до класифікаційних груп згідно з вимогами П(С)БО 11 "Зобов'язання" [20]; порушення у складі поточних зобов'язань в частині вимоги віднесення довгострокових зобов'язань, до погашення яких залишилося менше 12-ти місяців, до складу поточних; викривлення оцінки поточних зобов'язань та ін.), знання яких полегшить комплексне дослідження обраного об'єкта та підвищить дієвість та надійність контрольного процесу.

Задля підвищення дієвості застосування процедур внутрішньогосподарського контролю розроблено робочі документи щодо перевірки операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни як базису для реєстрації та узагальнення виявлених порушень та зловживань з метою аналітичної оцінки та формування пропозицій щодо їх ліквідації.

Одним з виділених нами напрямів контролю операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни є перевірка наявності та правильності оформлення (відповідності вимогам чинного законодавства) господарських договорів, що були укладені підприємством. Передусім, контролер перевіряє договори відповідно до форм їх укладання і при цьому слід пам'ятати, що Цивільним кодексом України чітко визначено види договорів, які можна представити у наступні основні групи [26]:

– договори постачання (купівлі-продажу, поставки, контракції сільськогосподарської продукції постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу – ст. 655, 712, 713, 714);

– договори оренди (міни (бартеру), дарування, ренти, довічного утримання (догляду), найму, прокату, найму (оренди) земельної ділянки, будівлі або іншої капітальної споруди, найму (оренди) транспортного засобу, лізингу, найму житла, позички – ст. 715, 717, 731, 744, 759, 787, 792, 793, 798, 806, 810, 827);

– договори підряду (побутового підряду, будівельного підряду, підряду на проведення проектних та пошукових робіт, на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт – ст. 837, 865, 875, 887, 892);

– договори надання послуг (про надання послуг, перевезення вантажу, чартеру (фрахтування), транспортного експедирування, зберігання – ст. 901, 909, 912, 929, 936);

– договори доручення вчинення юридичних дій (доручення, комісії, комерційної концесії – ст. 1000, 1011, 1115);

– договори розпорядження грошовими коштами (позики, кредитний договір, факторингу – ст. 1046, 1054, 1077);

– договори розпорядження майном (управління майном, розпорядження майновими правами інтелектуальної власності – ст. 1029, 1107).

Укладені підприємством договори перевіряються на наявність істотних та додаткових умов, а також наявності підтверджуючих первинних документів, а також інших необхідних позаоблікових документів (табл. 2).

Таблиця 2. Відомість характеристики договорів, укладених підприємством

на “__” _____ 20__ р.

№ з/п	Вид договору	Дата укладання та закінчення договору	Істотні умови		Додаткові умови		Підтверджуючі первинні документи	
			Передбачені	Дотримуються	Передбачені	Дотримуються	8	9
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Відповідальна особа _____
(підпис)

_____ (ПІБ, посада)

Основними істотними умовами згідно ст. 180 Господарського кодексу України є предмет (найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості), ціна та строк дії договору (час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору) [8]. За домовленістю сторін у договорі можуть визначатися додаткові умови: страхування, гарантії якості, умови залучення субвиконавців договору, агентів, перевізників, визначення норм навантаження (розвантаження), умови передачі технічної документації на товар, збереження торгових марок, порядок сплати податків, митних зборів, різного роду захисні застереження, кількість підписаних

примірників договору, можливість та порядок внесення змін до договору та ін., на які контролер повинен звернути особливу увагу, оскільки, як правило, саме вони є причиною зміни розміру зобов'язань підприємства.

Основними порушеннями, які виникають при перевірці наявності та правильності оформлення укладених підприємством господарських договорів і підтверджують факт їх недійсності, є наступні:

1. Договір, що підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню не завірено.

2. Відсутність істотних умов договору.

3. Відсутність реквізитів сторін, що уклали договір.

4. Невідповідність підписів осіб, що мають на те повноваження.

5. Відсутність обов'язкових реквізитів у виставленій або отриманій претензії.

При перевірці факту виконання договорів контролером можуть бути виявлені отримані та виставлені претензії та виконання штрафних санкцій за невиконання умов договору, адже у процесі придбання товарно-матеріальних цінностей і взаємодії з контрагентами підприємство може виявити порушення договірних умов (невідповідність цін, арифметичні помилки в розрахункових документах, недостача понад норм природного убутку, інші порушення умов договору про асортимент, упаковку тощо, виявлене при отриманні цінностей, що надійшли, невідповідність якості таких цінностей стандартам та ін.). У цих випадках сторони змушені вдаватися до примусового виконання умов договорів стороною, яка їх не виконала або виконала частково.

При перевірці отриманих претензій контролер повинен перевірити обов'язковість наявності наступних їх реквізитів:

– повне найменування та поштові реквізити заявника претензії й юридичної особи, до якої вона пред'являється; дату пред'явлення та номер претензії;

– обставини, на підставі яких пред'явлена претензія; докази, що їх підтверджують; посилання на відповідні нормативні акти;

– вимоги заявника;

– суму претензії та її розрахунок;

– платіжні реквізити заявника;

– перелік документів, які додаються до претензії.

За кожною претензією необхідно перевірити її обґрунтованість і правильність оформлення документів, що узагальнено в такому робочому документі (табл. 3).

Таблиця 3. Відомість перевірки обґрунтованості отриманих претензій від контрагентів підприємства _____ на “__” _____ 20__ р.

Кредитор	Сума кредиторської заборгованості	Дата виникнення заборгованості	Дата і номер претензії	Підстава виставлення претензії	Згідно з актом звірки від кредитора		Відхилення
					Сума, грн.	Дата	
1	2	3	4	5	6	7	8

Відповідальна особа _____

(підпис)

(ПІБ, посада)

Недотримання строків пред'явлення претензій часто використовується для приховання фактів крадіжок матеріальних цінностей, тому слід дослідити причини відмови підприємства у задоволенні претензій, виставлених постачальниками або

транспортними організаціями, протоколи розгляду претензійних справ у суді й арбітражі. Якщо за претензією приховувалося привласнення цінностей окремими посадовими особами, необхідно вжити заходів щодо відшкодування заподіяної шкоди.

Крім того, за несвоєчасну оплату поставленого товару постачальники можуть передбачати у договорах розмір пені, яку підприємству слід оплатити в даному випадку, результати перевірки чого контролер узагальнює у такому робочому документі (табл. 4).

Таблиця 4. Відомість узагальнення сум нарахованої пені, що підлягає сплаті підприємством

на “__” _____ 20__ р.

Підстава поставки	Дата поставки	Вартість поставки, грн.	Строк оплати	Розмір пені за 1 день прострочення, грн.	Кількість днів прострочення	Сума пені, грн.
1	2	3	4	5	6	7
Разом:						

Відповідальна особа _____
(підпис) _____ (ПІБ, посада)

Розроблена відомість узагальнення сум нарахованої пені, що підлягає сплаті підприємством дозволить визначити обґрунтованість сплати нарахованої пені та правильність віднесення штрафних санкцій за порушення умов договору на витрати підприємства.

Перевірка обґрунтованості та правильності відображення в обліку фактів зміни зобов'язань передбачає наступне: встановлення відповідності даних, відображених в укладених договорах, даним бухгалтерського обліку з метою з'ясування якості внутрішнього контролю за розрахунками з боку бухгалтерії, виявлення випадків викривлень звітних даних за розрахунками; аналіз причин зміни зобов'язань та правильності відображення операцій з отримання знижки, операцій за договорами з валютним застереженням та операцій щодо переведення боргу. Так, за даними аналітичного обліку виявляються суми кредиторської заборгованості, що зазначені в укладених договорах, за допомогою отриманого у кредиторів підтвердження про належні їм суми, що знаходиться відображення в узагальнюючій відомості актів звірки на підтвердження кредиторської заборгованості за укладеними договорами (табл. 5).

Таблиця 5. Узагальнююча відомість актів звірки на підтвердження кредиторської заборгованості за укладеними договорами підприємства

на “__” _____ 20__ р.

Найменування кредитора	Дата виникнення кредиторської заборгованості	Підтверджуючий документ	Сума кредиторської заборгованості		Згідно з актом звірки від кредитора		Відхилення
			Згідно підтверджуючого документа	Згідно відомості аналітичного обліку	Сума, грн.	Дата	
1	2	3	4	5	6	7	8

Відповідальна особа _____
(підпис) _____ (ПІБ, посада)

Сформована відомість дозволяє контролеру відстежити відповідність облікових записів з кожного виду розрахунків у регістрах (відомостях), а також документах, які послужили підставою для цих записів. Таку перевірку потрібно проводити за кожним рахунком і місяцем послідовно. Можливими помилками та відхиленнями можуть бути наступні: несвоєчасна реєстрація факту господарського життя на носії інформації та в обліковому регістрі; порушення при оформленні первинних документів; перекриття заборгованості одному контрагенту авансами, одержаними від іншого; несвоєчасне списання заборгованості із закінченням строком позовної давності; несвоєчасне висунення претензій постачальникам, відображення за ними нереальних сум.

Розглядаючи операції щодо отримання підприємством знижок, контролеру необхідно пам'ятати, що сума отриманої знижки може бути зарахована або як операційні витрати підприємства, або шляхом зменшення балансової вартості отриманих матеріальних цінностей. Основним порушенням, яке виникає при даній перевірці, є не відображення в обліку суми отриманої знижки, що призводить до завищення суми кредиторської заборгованості та можливого привласнення суми знижки, якщо остання отримана у вигляді повернення грошових коштів або певного подарунка. Результати проведеної перевірки узагальнюються у відповідному робочому документі (табл. 6).

Таблиця 6. Узагальнююча відомість сум отриманих знижок підприємства

на "___" _____ 20__ р.

Кредитор	Сума кредиторської заборгованості	Підстава виникнення заборгованості	Сума отриманої знижки	Відображення суми знижки згідно		
				валового методу (до операційних доходів)	чистого методу (до фінансових витрат)	методу зменшення балансової вартості придбаних запасів
1	2	3	4	5	6	7

Відповідальна особа _____

(підпис)

(ПІБ, посада)

При перевірці операцій за договорами з валютним застереженням контролер перевіряє правильність відображення позитивних та від'ємних курсових різниць на відповідних рахунках доходів і витрат (табл. 7).

Таблиця 7. Порівняльна відомість правильності відображення курсових різниць за договорами з валютним застереженням на підприємстві

на "___" _____ 20__ р.

Дата та номер договору	Відображено в бухгалтерському обліку		За даними контролера		Відхилення	
	на дату оприбуткування товарів	на дату здійснення оплати	на дату оприбуткування товарів	на дату здійснення оплати	на дату оприбуткування товарів	на дату здійснення оплати
1	2	3	4	5	6	7

Відповідальна особа _____

(підпис)

(ПІБ, посада)

Розроблена відомість надає можливість контролеру перевірити правильність облікового відображення зміни ціни товарів, тобто, якщо у покупця зниження курсу гривні призведе до виникнення від'ємних курсових різниць – це означає зростання ціни товарів, що оприбутковуються, і, навпаки, зростання курсу гривні призведе до виникнення позитивних курсових різниць – зменшення ціни товару.

Вивчаючи здійснення операцій щодо уступки права вимоги та переведення боргу, передусім, контролер перевіряє наявність всіх необхідних документів для проведення таких операцій, а саме: договір відступлення права вимоги; повідомлення про відступлення права вимоги; згода та договір на переведення боргу. Відмітимо, що при здійсненні операцій переведення боргу є обов'язковою письмова згода кредитора, на відміну від операцій щодо відступлення права вимоги (табл. 8).

Таблиця 8. Відомість правильності відображення операцій з переведення боргу на підприємстві _____ на “__” _____ 20__ р.

Дата і номер договору переведення боргу	Дата і номер первинного договору, за яким виникла заборгованість	Наявність письмової згоди на переведення боргу кредитором	Порядок розрахунків	Сума заборгованості		Причини зміни боржника і кредитора
				за договором переведення боргу	за первинним договором	
1	2	3	4	5	6	7

Відповідальна особа _____

(підпис)

_____

(ПІБ, посада)

Сформована відомість визначає, чи насправді існувала заборгованість за укладеними договорами на відповідну дату, причини зміни боржника та кредитора та доцільність проведених операцій. При здійсненні операцій даного типу збільшується ризик виникнення помилки, оскільки вони виникають не досить часто в господарській діяльності.

Узагальнена характеристика розроблених робочих документів контролера при перевірці операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни наведена в табл. 9.

Таблиця 9. Перелік розроблених робочих документів для проведення внутрішньогосподарського контролю операцій із забезпечення виконання зобов'язань та їх зміни

Етап методичної стадії контролю	Найменування робочого документу	Призначення робочого документу
1	2	3
Перевірка наявності та правильності оформлення відповідно до вимог чинного законодавства договорів, визначення основних кредиторів та порядку розрахунку з ними	Відомість характеристики договорів, укладених підприємством	Встановлення правильності оформлення договорів на наявність істотних та додаткових умов, а також підтверджуючих первинних документів, а також інших необхідних поза облікових документів

Продовження табл. 9

1	2	3
Перевірка правильності розрахунків за невідфактурованими поставками, векселями виданими та виданими авансами, своєчасності пред'явлення претензій при порушенні договірних зобов'язань	Відомість перевірки обґрунтованості отриманих претензій від контрагентів підприємства	Визначення обґрунтованості та правильності оформлення документів за отриманими підприємством претензіями
	Відомість узагальнення сум нарахованої пені, що підлягає сплаті підприємством	Перевірка обґрунтованості нарахування та сплати нарахованої пені та правильності віднесення штрафних санкцій за порушення умов договору на витрати підприємства
Оцінка реальності зобов'язань підприємства, встановлення строків і причин виникнення простроченої заборгованості, щодо якої минув строк позовної давності, правильності нарахування та використання резерву сумнівних боргів. Встановлення обґрунтованості та правильності відображення в обліку фактів зміни зобов'язань, списання та припинення зобов'язань	Узагальнююча відомість актів звірки на підтвердження кредиторської заборгованості за укладеними договорами підприємства	Відстеження відповідності облікових записів з кожного виду розрахунків у регістрах обліку (аналітичних відомостях), а також документах, які є підставою для цих записів
	Узагальнююча відомість сум отриманих знижок підприємства	Встановлення факту відображення в обліку суми отриманої знижки та наслідків її невідображення, що призводить до завищення суми кредиторської заборгованості та можливого привласнення суми знижки
	Відомість правильності відображення операцій з переведення боргу на підприємстві	Перевірка факту існування заборгованості за укладеними договорами на відповідну дату, причин зміни боржника та кредитора та доцільності проведених операцій
Перевірка правильності розрахунку курсових різниць за зобов'язаннями. Встановлення обґрунтованості та правильності відображення в обліку фактів зміни зобов'язань, списання та припинення зобов'язань	Порівняльна відомість правильності відображення курсових різниць за договорами з валютним застереженням на підприємстві	Визначення правильності облікового відображення зміни ціни товарів

Таким чином, використання сформованої методики проведення внутрішнього контролю операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни із дотриманням вищого рівня платоспроможності суб'єкта господарювання через визначення об'єктів, суб'єктів, завдань та ефективних прийомів контролю, забезпечить шляхом нагляду, спостереження та перевірок контроль доцільності укладання господарських договорів відповідно до обраної стратегії розвитку підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідивши існуючі методики внутрішнього контролю виконання зобов'язань суб'єктів господарювання, дійшли наступних висновків. По-перше, сформовано та теоретично обґрунтовано методику внутрішньогосподарського контролю операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни, що передбачає реалізацію наступних етапів: перевірка наявності та правильності оформлення

відповідно до вимог чинного законодавства договорів, визначення основних кредиторів та порядку розрахунку з ними; перевірка правильності документального оформлення оприбуткування та поставки товарно-матеріальних цінностей, виконання робіт, надання послуг; оцінка реальності зобов'язань підприємства, встановлення строків і причин виникнення простроченої заборгованості, щодо якої минув строк позовної давності; перевірка правильності розрахунків за невідфактурованими поставками, векселями виданими та виданими авансами, своєчасності пред'явлення претензій при порушенні договірних зобов'язань; перевірка правильності розрахунку курсових різниць за зобов'язаннями; встановлення обґрунтованості та правильності відображення в обліку фактів зміни зобов'язань, списання та припинення зобов'язань; перевірка законності та правильності облікового відображення операцій із забезпечення виконання зобов'язань підприємства, відповідності облікових даних інформації реєстрів синтетичного і аналітичного обліку та звітності; проведення інвентаризації розрахункових операцій підприємства. Дана методика контролю дасть можливість покращити застосування визначених контрольних процедур за обраним об'єктом, оптимізувати витрати часу суб'єктів контролю та удосконалити контрольний процес в цілому.

По-друге, основою даної методики є врахування та перевірка факторів зміни зобов'язань та їх облікове відображення, що дозволить підприємству, з однієї сторони, уникати збитків, які можуть настати при допущених порушеннях, виникнення ситуацій недійсності операцій і вживання їх наслідків, і, відповідно, запобігати відповідальності за адміністративні і кримінальні правопорушення. З іншої сторони, керівництво, маючи можливість контролювати діяльність підприємства шляхом аналізу звітів про результати перевірок, здатна приймати стратегічно правильні рішення.

По-третє, задля підвищення дієвості застосування процедур внутрішньогосподарського контролю розроблено пакет робочих документів щодо перевірки операцій із забезпечення виконання зобов'язань та фактів їх зміни () як базису для реєстрації та узагальнення виявлених порушень та зловживань з метою аналітичної оцінки та формування пропозицій щодо їх ліквідації.

Перспективами подальших досліджень у напрямі удосконалення процесу внутрішнього контролю забезпечення виконання договірних зобов'язань є комп'ютеризація даного процесу, що дозволить оперативно отримувати суб'єктами контролю інформаційні дані про відхилення від визначених індикаторів за нормами контролю, підвищити якість здійснення контролю відносно операцій із забезпечення виконання зобов'язань підприємства та розширити можливості аналізу факторів впливу на прийняття рішень щодо укладання договорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Белобжецкий И.А.* Финансово-хозяйственный контроль в управлении экономикой / И.А. Белобжецкий. – М.: Финансы, 1979. – 160 с.
2. *Білуха М.Т.* Фінансовий контроль: теорія, ревізія, аудит: [підручник] / М.Т. Білуха, Т.В. Микитенко. – К.: Українська академія оригінальних ідей, 2005. – 888 с.
3. *Бутынец Ф.Ф.* Проблемы хозяйственного контроля и ревизии в сельском хозяйстве: вопросы методологии, теории и практики: Дис... д-ра экон. наук: 08.00.12 / Киевский институт народного хозяйства им. Д.С. Коротченко, 1986. – 506 с.

4. *Валуев Б.И.* Оперативный контроль экономической деятельности предприятия / Валуев Б.И., Горлова Л.П., Зернов Е.Л. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 224 с.
5. *Виговська Н.Г.* Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [монографія] / Н.Г. Виговська. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532 с.
6. *Вітвицька Н.С.* Контроль і ревізія: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / Н.С. Вітвицька, О.Е. Кузьмінська. – К.: КНЕУ, 2000. – 166 с.
7. *Гордієнко Н.І.* Аудит, методика і організація: [навчальний посібник (для студентів економічних спеціальностей)] / Гордієнко Н.І., Харламова О.В., Карпенко М.Ю. – [Частина 2]. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 294 с.
8. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]: [закон] / Закон від 16.01.2003 № 436-IV із змінами та доповненнями № 1070-VI(1070-17) від 05.03.2009. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15&test=4/UMfPEGznhha2y.ZitFkFUdHdlwYsFggkRbl1c>.
9. *Ерофеева В.А.* Аудит: [учеб. пособие] / Ерофеева В.А., Пискунов В.А., Битюкова Т.А. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Издательство юрайт; Высшее образование, 2010. – 638 с.
10. *Калюга Є.В.* Фінансово-господарський контроль у системі управління: [монографія] / Є.В. Калюга. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 360 с.
11. *Королев О.Г.* Ключевые проблемные области системы внутреннего контроля организации / О.Г. Королев // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 6. – С. 155-169.
12. *Кочерин Е.А.* Контроль в системе управления социалистическим производством. Вопросы теории и практики / Е.А. Кочерин – М.: Экономика, 1982. – 216 с.
13. *Кочинев Ю.Ю.* Аудит. / Ю.Ю. Кочинев. – [3-е изд.] – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.
14. *Максімова В.Ф.* Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку / В.Ф. Максимова. – К: АВРІО, 2005. – 264 с.
15. *Митрофанов В.М.* Контроль и ревизия хозяйственной деятельности предприятий / В.М. Митрофанов. – М.: Финансы, 1971.
16. *Мурашко В.М.* Контроль і ревізія фінансово-господарської діяльності: [навчальний посібник] / Мурашко В.М., Сторожук В.М., Мурашко О.В.; За заг. ред. П.В. Мельника. – К.: ЦУЛ, 2003. – 311 с.
17. *Налетова И.А.* Аудит / И.А. Налетова, Т.Е. Слободчикова. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2005. – 176 с.
18. *Нападовська Л.В.* Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці: [монографія] / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.
19. *Пантелєєв В.П.* Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація : [монографія] / В.П. Пантелєєв. – Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. Агентство”, 2008. – 491 с.
20. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов’язання” [Електронний ресурс] / Затв. Наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>.

21. Савченко В.Я. Аудит: [навч. посібник] / В.Я. Савченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 322 с.
22. Скобара В.В. Аудит: [учеб. для вузов] / [Скобара В.В., Пашигорєва Г.И., Островская О.Л. и др.]; под ред. В.В. Скобара. – М.: Просвещение, 2005. – 479 с.
23. Соловьев Г.А. Экономический контроль в системе управления / Г.А. Соловьев. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 191 с.
24. Сотникова Л.В. Внутренний контроль и аудит: [учебник] / Л.В. Сотникова. – М.: ЗАО “Финстатинформ”, 2000. – 239 с.
25. Суйц В.П. Аудит: [учеб. пособие] / В.П. Суйц, В.А. Ситникова. – М.: КноРус, 2010. – 168 с.
26. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс] / Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.
27. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології): Дис... д-ра екон. наук: 08.06.04 / Київ. держ. торг. екон. ун-т, 1998. – 409 с.
28. Шпиг А.А. Ревизия и контроль в торговле / А.А. Шпиг. – М.: Экономика, 1982. – 232 с.

МУШИНСЬКИЙ Вадим Валентинович – здобувач кафедри бухгалтерського обліку Інституту обліку і фінансів Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції 19.01.12 р.